

neum kiterjedt kapcsolataira, amelyek jóval túlnyúltak a földközi-tengeri partvidéken. Az említett területeken túl a rabszolgaság ezernyi más szállal is kötődött a gazdasághoz. Nem csupán értéktárgyakként tarthatták őket számon, hiszen kereskedhettek, ipart űzhettek, sőt, magántulajdonnal rendelkezhettek. Természetesen ezeken túl esély volt a szabadulásra is, hiszen váltságdíj fejében, esetleg másik rabért cserébe is kiadhatták őket. Emellett szökéssel is többen próbálkoztak közülük, akiknek hazajutását hivatásos embercsempészek segítették. A rabszolga-kereskedelem révén is láthatjuk,

hogy a korszárók tevékenysége elengedhetetlen volt a Mediterráneum gazdasága szempontjából. Ez is bizonyítja, hogy a régió történelmének kutatásához nélkülözhetetlenül fontos történetük minél szélesebb körű vizsgálata. Ezen keresztül ugyanis nem csak a keresztény és az iszlám világ egy eddig kevésbé kutatott érintkezési pontját ismerhetjük meg, hanem a Földközi-tenger medencéjének szerteágazó politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyairól is teljesebb képet kaphatunk.

Vatai Gábor

EGYED ÁKOS

ERDÉLY 1848–1849

(Pallas-Akadémia Könyvkiadó, második, bővített kiadás. Csíkszereda, 2010. 616 o.)

A magyar történetírás néhai kiemelkedő alakja, a nyolcvanas éveiben járó Kosáry Domokos egy interjúban azt nyilatkozta, hogy életének működése hasonlít a repülőgép propellerjéhez, vagyis a befejezett munka újabb történeti kutatásokra és művek megírására ösztönzi. Ez a megállapítás Egyed Ákosra, az erdélyi magyar történetírás doyenjére hatványozottan igaz. A 82 éves szerző, a kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem nyugalmazott történelem professzora, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja és az újraalakult Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke páratlan életművet vallhat magáénak. Erdély XIX. századi történelméről megjelent írásai mind módszertanilag, mind a forráskutatás számára útmutatást jelentenek, illetve újabb kutatások elvégzésére késztetik a jövő történész generációját. Szerteágazó és sokoldalú munkásságából külön ki kell emelnünk az 1978-ban megjelent *Háromszék 1848–1849* című művét, amely időközben három kiadást ért meg. Egyed Ákos e munkája nem a klasszikus értelemben vett helytörténet, mivel a kis és elszigetelt székely székben 1848 telén játszódó események az országos politika számára is meghatározó tények voltak. Ugyanis azon nem lehet vitatkozni, hogy Háromszék ellenállása jelentős császári erőket kötött le, ami nagymértékben elősegítette az 1848. december közepétől kibontakozó magyar ellentámadás eredményességét.

Az 1981-ben megjelent *Falu, város, civilizáció* című kötete Erdély XIX. századi gazdaság- és társadalomtörténetének mai napig legkiválóbb feldolgozása. A szerző külön fejezetet szentel az erdélyi jobbágyszabadítás 1848. évi kivívásának, a helyi társadalmak sajátos jelenségeinek és problémáinak. 1848 ugyanis meghatározó időpont az országrész polgári átalakulása és modernizációja számára. Az itt megfogalmazott kérdések és problémák megoldása, vagy meg nem oldása kihatással vannak a mai román–magyar kapcsolatokra. A kommunista Romániában a magyar történetek csak a hivatalos román álláspontot képviselhették, ennek következtében kerülniük kellett a politikátörténet művelését, így a munkásságuk elsősorban a gazdaság és művelődéstörténet kutatására szorítkozott. E téren azonban úttörő eredményeket vallhatnak magukénak. Ez a helyzet 1989 után, a diktatúra bukásával gyökeresen megváltozott, lehetőség nyílt arra, hogy az eddig nem publikált, fiókok mélyén lappangó kéziratokat is a nagyközönség elé tárják. A hazai és határon túli érdeklődő közönség előtt Benkő Samu, Csetri Elek, Jakó Zsigmond ez irányú tevékenysége nem ismeretlen. Ebbe a sorozatba illeszkedik, illetve nem esünk a túlzás csapdájába, ha a piramis tetejére helyezzük Egyed Ákos 1990 utáni munkásságát. 1997-ben jelent meg a szerző *Korszerűsödő és hagyományörző Erdély* című

kétkötetes tanulmánykötete, amelynek első részében Egyed Ákosnak az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetéről készített újabb stúdiumait olvashatjuk. A következő évben pedig az *Erdély 1848–1849* című, szintén kétkötetes összefoglalója, amely Kővári László 1861-ben kiadott feldolgozása óta az első, önálló kötetben megjelent, a modern történettudomány módszereit és eredményeit felhasználó mű a témában.

Az általam ismertetésre kerülő monográfia ennek az újabb, átdolgozott kiadása. Felmerülhet a jogos kérdés: lehet-e még a témáról újat mondani? Egyed Ákos munkájának elolvasása után a válaszuk csakis határozott igen lehet. Az eltelt tizenkét évben a szerző újabb kutatási eredményekkel és feldolgozásokkal áldozott a történettudomány oltárán. 2001-ben hagyta el a nyomdát az *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése* című feldolgozása, amely komplex módon elemzi az országgrész társadalmi átalakulásának mozgatórugóit, az egyes politikuskok állásfoglalását, a nemzetiségek viszonyulását az unióhoz, a liberális magyar politika eredményeit és kudarcait. Hatalmas eredményként könyvelhető el „Erdély Széchenyi-jének”, gr. Mikó Imre élet- és politikai pályájának feldolgozása, amellyel Egyed Ákos az anyaországi és erdélyi magyar történetírás egyik nagy adósságát törlesztette.

Az általam ismertetett könyv huszonkilenc fejezetből áll, bevezetéseképpen a szerző egy átfogó politika- és társadalomtörténeti képet ad Erdély 1848 előtti helyzetéről. Külön kiemelendők a nemzetiségek törekvéseiről és társadalmáról, valamint a sajtó történelemformáló szerepéről írt elemzések, amelyek megvilágítják a kérdéskör összetettségét. Ugyanígy rendkívül fontosnak tartom az erdélyi sajtót bemutató részeket, az európai és a román fejedelemségekben lejátszódó eseményeknek a tartomány sajtójában való tükröződését. Egyed Ákos helyére teszi a sajtót mint forrást a történelmi kutatások rendszerében.

Szintén nagyon alapos az utolsó erdélyi rendi országgyűlés előzményeinek felvázolása. Míg a megyék liberális nemessége és a székely székek támogatták az unió eszméjét, addig a román értelmiségi réteg feltételeket szabott az egyesülés támogatásáért. A harmadik kiváltságos nemzet, az erdélyi szászok megosztottak voltak a kérdésben. Nagyon fontos hangsúlyoznunk, hogy Szászváros és Segesvár székek, illetve Brassó-videk támogatták az uniót a Nagy-

szében körül csoportosuló konzervatív patrícius hivatalnok vezetőréteggel szemben.

A könyv tanulmányozása során tapasztalhatjuk, hogy Egyed Ákos kiemelt jelentőséget tulajdonít az egyén történelmi eseményeket formáló erejének és szerepének, vagyis a szellem-történet művelésének. A polgári átalakulás meghatározó képviselője az utolsó rendi országgyűlésen id. Bethlen János gr. és Wesselényi Miklós br., a székelyföldi reformmozgalom vezetői Berzenczey László, Mikó Mihály, Pálffy János és Berde Mózes voltak. A kortársai által is sokat kritizált Berzenczey Lászlót minden körülmények között megvédi, annak politikai és hadszervezési hibáit csak szükséztűn veszi górcső alá. Pedig az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen Berde Mózes háromszéki képviselő és kormánybiztos egy higgadtabb, előkészített önvédelmi harcot ajánlott a székelységnek, szemben a tömeghisztériát meglovagoló Berzenczeyvel, aki a katonai logisztika alapelveit semmibe véve indította ki a népfelkelő dandárokat. A bekövetkezett kudarc hozzájárult a székely tábor gyors bukásához, Maros-, Udvarhely- és Csíkszék lakosságának demoralizációjához, ez pedig kihatással volt 1849-re is. Megítélésem szerint a székelység vonakodása és mozgósításának elhúzódnása 1849 elején nagyban köszönhető az 1848. évi csalódásnak.

Egyed Ákos az 1848. évi történeti események vizsgálatánál a magyar politikai élet csúcsára Kossuth Lajost helyezi, akihez az erdélyi reformnemzedék radikális, forradalmi szárnya ezer szálon át kapcsolódik. Így kerül előtérbe a kossuthi politikai irányvonalat tűzön-vízen át képviselő Berzenczey László marosszéki képviselő, aki kormánybiztosi megbízatásait a pénzügyminiszternek köszönhette, Pálffy János udvarhelyszéki képviselő, az országgyűlés alelnöke, vagy a radikális nézeteket valló háromszéki református lelkész Bíró Sándor. Véleményem szerint ez a kép azonban egyoldalú, mert az országgrész politikájának irányítására legalább ennyire meghatározó volt Batthyány Lajos gr. miniszterelnök, aki Innsbruckban a konzervatív udvari körökkel szemben is keresztülvitte az unió szentesítését. Sőt, ezt megelőzően éppen a miniszterelnök az, aki egy háromtagú küldöttséget indított a Székelyföldre, amelynek célja a székely határőr katonaság kimozdításának elősegítése volt. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy június végétől Erdély élén teljhatalmú királyi biztos állt br. Vay Miklós személyében. A konzervatív Vay nem tartozott

Kossuth hívei közé, fél éves működése azonban legalább annyira meghatározó volt Erdély 1848–1849. évi története szempontjából, mint Csányé. Vay feladata lett volna az unió gyakorlati megvalósítása, erre azonban a megváltozott politikai helyzetben nem volt lehetőség. A királyi biztos azonban ettől függetlenül rendkívül nagy aktivitást fejtett ki. Beutazta az országrészt, fegyvert és felszerelést szerzett a honvédek és nemzetőrök részére Gyulaféhevről, diplomáciai tevékenységet folytatott a román fejedelemségek irányába. Ami pedig a legfontosabb, hogy helyén maradt 1848 októberében is, amikor pedig számos liberális politikai elhagyta a forradalom táborát. A Magyar Országos Levéltárban őrzött iratai, amelyek közül néhányra a szerző is támaszkodott kellőképpen bizonyítják az általam leírtakat.

A másik kritikai megjegyzésem a könyvhöz a Bem és a magyar kormányzat nemzeti-ségi politikájának értékelése. A román és magyar marxista történetírásban általánosan elterjedt a felfogás, hogy József Bem tábornok a toleráns, békéltető nemzeti-ségi politika híve volt, akit ez irányú tevékenységében a magyar kormány által kinevezett főköormánybiztosok (Beöthy Ödön, Csány László) gátoltak. Bem személye azért is ideális volt számukra, mert nem volt sem magyar, sem román, sem szász, így beleillett az internacionalista forradalmi koncepcióba. Egyed Ákos ezen a képen sokat finomított, kiemelve a magyar politikai vezetők megbékélést ajánló kiáltványait, hangsúlyozva működésük törvényes kereteit. Ugyanakkor pozitív példának maga is Bemet tartja. Kétségtelen, hogy a lengyel tábornok, december 27-én, Kolozsváron kelt szövegében bűnbocsánatot hirdetett a múltban elkövetett politikai vétkekre nézve, de január elején már neki is tapasztalnia kellett, hogy az amnesztia politikának gyakorlati haszna alig van. A százszok részéről a kibékülésre való szándék sohasem létezett, a románok részéről is csak néhány politikai vezető részéről. Azonban az egyes prefektusok nem szüntették be a fegyveres ellenállást, a Projet de pacification elfogadása után is csak Avram Iancu volt hajlandó semleges-séget fogadni. Bem már 1848. december végén egy bizottságot állított fel Besztercén, melynek elnöke Mikes Kelemen gr. ezredes volt. Ez a testület vésetörvénysszékként is funkcionált, egy szász tanítót, aki Karl Urban alezredesnek kémkedett, kivégeztetett. Rövidesen megérkezett Nagyenyed elpusztításának híre, így mind

az erdélyi magyar politikai vezetők, mind a katonai vezetők számára nyilvánvalóvá vált, hogy a román felkelők nem kívánnak élni a feléjük nyújtott békejoggal. Beöthy Ödön január elején rendeletet adott ki a vadászcsapatok szervezésére, ezeknek az alakulatoknak pedig elsődleges feladata a lefegyverzés volt. De nem volt elnézőbb Bem sem. Az Urban betörő erőit támogató Naszód-vidéki határőr román lakosság helyére székelyeket akart telepíteni, eltökélt szándékában csak Csány és Tóth Ágoston ezredes, hadosztályparancsnok erőlyes fellépése akadályozta meg. A havasok elleni hadjárat megindítása előtt határozott parancsokat adott Kemény Farkas br., ezredes számára a román felkelés elfojtására. Vagyis mind a politikai, mind a katonai vezetés hajlandó volt kegyelmet biztosítani azoknak a fegyvert letevő felkelőknek, akik a gyilkolásban és gyűjtogatásban nem vettek részt. Azonban a harcot továbbvállalókkal szemben még Bem sem riadt vissza a keményebb eszközök alkalmazásától. Itt persze nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a román vezetők tárgyalási szándéka csak az időnyerésre irányult, mivel 1849 áprilisában a magyar csapatok győzelmei révén az Érchegeységben élelemhiány lépett fel. Erre pedig idővel a magyar vezetők is rájöttek. Ez a kettőség egyértelműen kiviláglik a szerzőnek Ion Drăgoș képviselő tragédiába torkolt békéltető akciójáról készített kiváló elemzéséről.

A mű legértékesebb részét képezik az Erdély 1848–1849. évi politikai eseményeit elemző fejezetek. Ezzel szemben a korábbi és a kortárs hadtörténetírás eredményeit Egyed Ákos nem adaptálta teljes mértékben a művéhez. A könyvben utalás történik az író által „kiválónak” tartott, Kovács Endre nevével fémjelzett, 1979-ben kiadott Bem monográfiára, holott Gelich Rikárd, Breit József és legfőképpen Gyalókey Jenő írásai nélkül a fenti munka sem születhetett volna meg. Sőt, Kovács Endre több esetben szóról szóra vette át Gyalókey Jenő – egyébként ma is helytálló – leírásait és összefoglalásait.

Az elmúlt két évtizedben a magyar hadtörténetírás Bona Gábor, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Csikány Tamás, Demeter Lajos és Demeter László munkássága révén számos olyan eredményt vallhat magáénak, amelyeknek a maradéktalan felhasználása szintén hasznos lett volna. Emellett ki kell még emelnünk a Peter Moldovan, Zepeczaner Jenő és Pál-Antal Sándor által végzett felbecsülhetet-

len értékű helytörténeti forráskiadó tevékenységet. A fenti kritikai megjegyzések azonban nem csökkentik Egyed Ákos művének korszakalkotó értékét, csupán rávilágítanak a problémakör komplexitására és a további alap kutatások szükségességére.

A továbbiakban néhány pontosításra szeretném felhívni a figyelmet. 1848 tavaszán a székely katonaság segítségül hívását valóban Kossuth államtitkára, Pulszky Ferenc javasolta, de a Gál-misszió útnak indítása már teljesen Batthyány Lajos gr. miniszterelnök nevéhez köthető. A szerző hosszasan elemzi a naszói ezredkormány politikáját 1848 őszén. Kétségtelen tény, hogy a lázadás fő fészke a 17. (2. román) határorérezd területe volt, az azonban még nem tisztázott, hogy az erdélyi főhadparancsnokság mikor azonosult Karl Urban alezredes fellépésével. Erre feltehetőleg csak október közepétől került sor. Egyed Ákos szerint a partiumi magyar jobbágyság csak kényszerűségből vettek részt a román felkelésben. Ennek azonban ellentmond Bálint Elek Közép-Szolnok megyei alispán október eleji jelentése, amely szerint a zsidói lázadás „kommunisztikus”, elsősorban a Wesselényi-uradalom ellen irányul, vagyis nem az etnikális jelleg a meghatározó. Az erdélyi császári hadtest koncentrált támadása előtti helyzetértékelésnél Egyed Ákos nem támaszkodik Gyalóky Jenő kiváló elemzésére. Kritizálja Vayt és Mikót, hogy nem voltak határozottak és nem jártak el az Országos Honvédelmi Bizottmány utasításai szerint. Csakhogy ezek végrehajtásához az erdélyi magyar politikai vezetés megfelelő eszközökkel, vagyis elegendő fegyveres erővel nem rendelkezett. 1848 elején a román lakosság ellenállását nem a katonai toborzás, hanem a magyar országgyűlés határozta alapján elrendelt újonccsészírást váltotta ki. Ezért sem helytálló, hogy Puchner az összezírászt megtagadó községek ellenében csak székelyeket vezényelt ki, mivel Aranyoslónára a 41. (Sivkovich) sorgealoezred katonái is kiszálltak. 1848 szeptemberében az új kormánybiztosokat nem Vay erénytelensége miatt, hanem annak támogatására nevezte ki a miniszterelnök. Az Alsó-Fehér megyei újoncok, köztük a nagyenyedi református kollégium diákjai nem Marosvásárhelyre, hanem Dévára vonultak. Bár a magyar országgyűlés szeptemberben elfogadta a székely határoréség megszűntetéséről szóló javaslatot, a törvényt az uralkodó nem szentesítette. 1848 októberében Kalotaszegben a Bi-

har megyei nemzetörség zászlóalja harcolt, ehhez csatlakozott később 300 krasznai nemzetör, tehát nem a Közép-Szolnok megyeiek. Baumgarten József alezredes nem a hatfontos üteg parancsnoka, hanem a csucsai dandár vezérkari főnöke volt. A 26. honvédzászlóalj nem került az erdélyi hadtest kötelékébe, Tóth Ágoston alezredes pedig a 31. honvédzászlóalj parancsnoka volt. Bem gyors észak-erdélyi sikereit nem csak a rendkívüli mobilitása, hanem az erőfölénye is eredményezték, mivel a december eleji csapaterősítésekkel a lengyel tábornok már erősebb volt Wardener dandárjánál. A 1848. október végi zsidói harcokban Katona Miklós nem vett részt, a hadműveleteket Tóth Ágoston őrnagy és Décsy László kormánybiztos irányította. Kiss Sándor kezdetekben nem volt a Délvidékre kimozdított székely huszárosztály parancsnoka, a beosztást csak november végén nyerte el. Az orosz intervenció megindítása előtti erőviszonyok összegzésénél a szerző nem utal arra a tényre, hogy az erdélyi magyar hadtest erőinek jelentős részét (18 000 főt) a gyulafehérvári vár ostroma és a havasok zárolása. A létszámfölény mellett az orosz-osztrák csapatok mind fegyverzetben, mind a kiképzettségükben felülmúlták a honvédalakulatokat.

Nagyon értékesnek és tanulságosnak tartom a 1849. évi erdélyi hadiipart, a vésztörvénysszékek és a honvédkórházak működését és értékelését bemutató fejezeteket, illetve a polgárháború áldozatainak számáról készített elemzést. A román polgárháborús veszteségről még a nemzetközi összefoglalásokban is irreálisan magas számok jelennek meg, így a szerző által megfogalmazott szintézis megismerését indokolt lenne az európai történettudomány művelői számára is hozzáférhetővé tenni. Ezek Egyed Ákosnak a legújabb levéltári kutatásainak eredményei alapján készültek. A kötet legnagyobb pozitívuma, hogy az újabb kutatások eredményeit a szerző a korábbi megállapításainak revideálására is használja. Míg korábbi műveiben Kolozsvár 1848. november 16-án történt feladását elsiertet lépésnek tartotta, ebben a kötetben az erdélyi hadtest vezető katonáinak értékelését fogadja el a kérdésben.

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc historiográfiája Egyed Ákos révén ismét értékes kötettel bővült, amely etalonként szolgálhat a többi országrész, régió hasonló tudományos feldolgozásaihoz.

Süli Attila